

A Magyar Tudományos Akadémia elnökei és főtitkárai

*Szerkesztette
Szilágyi Adrienn*

MTA HUNREN

Budapest, 2023

A kötet a Magyar Tudományos Akadémia és Könyvtára alapításának 200 éves évfordulója, az MTA200 ünnepi programsorozata keretében, az Akadémia támogatásával jelent meg.

© Szilágyi Adrienn, 2023

© Szerzők, 2023

© Magyar Tudományos Akadémia, HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2023

ISBN 978-963-416-384-8

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás,
a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás,
valamint a fordítás jogát, az egyes tanulmányokat illetően is.

Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia és a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Nyomdai előkészítés: HUN-REN BTK Történettudományi Intézet

Tudományos Információs Osztály

Vezető: Kovács Éva

Olvasószerkesztő: Bardi Erzsébet, Kovács Éva

Képszerkesztő: Kocsis Gabriella

Tördelés: Demeter Gitta

Nyomdai munka: Pauker Holding Kft., Budapest

Felelős vezető: Strausz Éva

Berzeviczy Albert

Berzeviczy

Az Akadémia „márványarcú” elnöke

A Magyar Tudományos Akadémia élén a leghosszabb ideig, 1905 és 1936 között berzevicei és kakashalmnői Berzeviczy Albert állt elnökként. A nevéhez köthető többek között az MTA újjáépítése az első világháborús összeomlás után, valamint azt követően, hogy a Tudós Társaság működését a Magyarországi Tanácsköztársaság idején felfüggesztették. Hosszú és eredményekben gazdag élete során számottevő írói és történetírói munkásságot fejtett ki, az Aragóniai Beatrix magyar királynéről, illetve a neoabszolútizmus koráról közölt művei mindmáig megkerülhetetlenek számítanak.

Berzevice, 1853. június 7.

Budapest, 1936. március 22.

1905. november 27. –
1936. március 10.

I/7. Telcs Ede:
Berzeviczy Albert
1936

A BÜROKRÁCIA LÉPCSŐFOKAIN – „TORNÁSZ, KI FELSZALAD A LÉTRÁN”

Az édesanyja, Szinyei Merse Amália révén a neves festővel, Szinyei Merse Pállal elsőfokú unokatestvérségben lévő későbbi jeles kultúrpolitikus a berzevicei családi fészekben körültekintő nevelésben részesült. Igazi literátus ember volt, aki az édesapja, Berzeviczy Tivadar – egykoron Sáros vármegye főjegyzője, 1865-ben, valamint 1869-ben pedig a Deák-párt színeiben jutott be a magyar országgyűlésbe – nagy gondossággal összeválogatott házi könyvtárában már fiatalon megismerkedett kora fontosabb magyar irodalmi alkotásaival. Az iskolai éve alatt rendre a legjobb tanulók közé tartozott. Gimnazistaként – elsősorban német nyelvből – vers- és prózaafordításokkal is próbálkozott, továbbá novellákat közölt a korabeli ifjúsági lapokban. Emellett élete végéig kedvelt elfoglaltságának számított a szabadkézi rajzolás.

1874-ben elvégezte a Kassai Királyi Jogakadémiát, majd három évvel később államtudományi doktorrá avatták a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetemen. Doktori oklevelével a zsebében tért vissza szülővármegyéjébe, a „magyar Gascogne”-nak is nevezett Sárosba, ahol a családi hagyományoknak megfelelően egyrészt a vármegyei közigazgatásban helyezkedett el, másrészt 1878 és 1881 között – katolikusként – az Eperjesi Evangélikus Kollégium jogakadémiáján tanított jogtörténetet, nemzetgazdaságtant, illetve politikatudományt. Tanári pályája azt követően zárult le, hogy az 1881-ben megrendezett országgyűlési választásokon az 1867-es közjogi alapon álló liberális kormányzópárt, a Szabadelvű Párt színeiben mandátumot szerzett az eperjesi választókerület képviselőjeként.

Tehetségének és szorgalmának – valamint nem utolsósorban kormánypárti elköteleződésének – köszönhetően gyorsan emelkedett a parlamenti ranglétrán. Egy édesapjának 1883 tavaszán címzett levelében számot adott arról, hogy Trefort Ágoston kultuszminister behívta őt az irodájába, és azt mondta: „Akár már egy év múlva is Ő Felsége minist[eri]. tanácsosi címmel ruházhat fel, Te a bürokratikus fokozatokban bizonyosan gyorsan fogsz

felhaladni; lehetsz Te ezen a pályán menve államtitkár is, minister is.”¹ Ez pedig önbeteljesítő jóslat volt, hiszen 1884-ben miniszteri tanácsos, 1886-ban címzetes, majd egy év múlva valóságos államtitkár lett. Az utóbbi alkalmából jegyezte meg a *Budapesti Hírlap*, hogy Berzeviczy nem „az a gyöngy, mely fölfelé megy a borban, hanem tornász, ki felszalad a létrán. Ügyes ember.”²

Államtitkári pozícióját Trefort 1888-ban bekövetkezett halála után is megőrizte, egészen 1894-ig, amikor is gróf Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszter távozásával ő is megvált a posztjától. Ekkor készítette el terjedelmes röpiratban *Közművelődésünk és a harmadik egyetem* címmel – utóbb könyvként is – megjelent jelentős oktatáspolitikai munkáját, melyben a budapesti és kolozsvári egyetemek mellett egy harmadik felsőoktatási intézmény megalapítása mellett szállt síkra.³ Egyszerű országgyűlési képviselőként az írás mellett az utazásra is több időt fordított. Az 1890-es években négy alkalommal járt Olaszországban, amely teljesen magával ragadta. 1899-ben *Itália – Úti rajzok és tanulmányok* címmel önálló kötetben mutatta be saját szemszögéből az itáliai tájakat és városokat, alapvetően azok építészeti, szobrászati, irodalmi és festészeti örökségén keresztül.⁴ Művének kedvező fogadtatását jelzi, hogy ugyanabban az évben német nyelven is megjelent Lipcsében.⁵

„ANTE PORTAS” – BERZEVICZY AZ AKADÉMIA KAPUI ELŐTT

Röviddel az útikönyve publikálása előtt, 1898-ban az egykori államtitkárt tagjává választotta a hazai irodalmi élet meghatározó fóruma, a Kisfaludy Társaság, melynek az 1900 februárjában lezajlott tisztújításán Berzeviczyt az alelnökévé választották.⁶ Négy esztendővel később – immáron gróf Tisza István első kormányának vallás- és közoktatásügyi minisztereként (1903–1905) – a Magyar Tudományos Akadémia kapui is megnyíltak előtte: 1904 tavaszán ugyanis Kautz Gyula az Akadémia II. osztályának tiszteleti tagjává ajánlotta őt. A jogtudós-közgazdász ér-

velése szerint Berzeviczy jeles politikai szónok, publicista és esszéíró, aki a művészettörténeti és esztétikai munkáiban „alapos tanulmány, kiváló tehetség és szakképzettség bizonyosságait szolgáltatta”.⁷ Kautz indokai meggyőzőnek bizonyultak, mert 1904. május 13-án, az MTA 64. nagygyűlésén – 35 szavazattal 3 ellenében – a Tudós Társaság tiszteleti tagjává fogadta a művészettörténész-publicista-ként ismertetett Berzeviczyt.⁸ S noha ezt megelőzően nem fejtett ki kimagasló tudományos teljesítményt, a dualizmus korában elfogadottnak számított, hogy vezető politikusok vagy hivatalban lévő kultuszminiszterek e nélkül is az Akadémia tiszteleti tagjai lehettek, így az ő megválasztása sem volt kivételesnek mondható.

Miként nem volt rendhagyó az sem, hogy még abban az évben helyet kapott az MTA igazgatótanácsában is. 1904 augusztusában ugyanis elhunyt Császka György kalocsai érsek, a tanács tagja. Az íratlan szabály pedig az volt, hogy üresedés esetén a testületben a közoktatási tárcát vezető minisztereket tisztelték meg tagsággal. A december 11-én lezajlott titkos voksolás egyhangú eredményéről Eötvös Loránd akadémiai elnök levélben tájékoztatta Berzeviczyt. Szavai szerint az igazgatótanácsot „e választásban nemcsak azon híven ápolt hagyomány vezette, mely alkotmányos életünk kezdete óta a hazai közoktatás legfőbb intézőjének közreműködését magasztos céljai elérésében mindenkor biztosítani óhajtotta, hanem kiváltképpen azon nagy érdemek is, melyek irodalmunk és közoktatásügyeink fejlesztése terén Nagyméltóságod nevéhez fűződnek”.

Tíz hónappal Berzeviczy igazgatótanácsosi taggá választása után Eötvös Loránd távozott az MTA elnöki székéből. Noha a lemondását bejelentő levelében az idő múlására hivatkozott, a háttérben valójában a zavaros politikai közállapotok álltak, melyek kihatásai az Akadémiát is elérték. Kautz Gyula másod-elnök már 1905 májusában, az MTA közgyűlést megnyitva arra figyelmeztetett, hogy a művelődés legfőbb célja az iskolázott emberfők nevelésének és felemelkedésének a biztosítása, nem pedig a magyar „kultúrfölény” érvény-

re juttatása. Komoly problémaként szólt arról is, hogy a „túlzott nacionalizmus által a nagy culturnépek irántunk táplált rokonszenvét csökkentjük”.¹⁰

Az Akadémiának gondoskodnia kellett Eötvös utódlásáról. A választás Berzeviczyre esett, aki kitűnő politikai összeköttetésekkel bírt, és a magyar szupremácia feltétlen hívének számított. Többek között egy 1896-ban elmondott beszédében a magyar kultúra „nem szóval hirdetett, de tényekben megnyilvánuló fölénye” mellett tört lándzsát. Azt is hangsúlyozva, hogy nemzeti műveltségünk és kultúránk „ebben az országban nem erőszakos uralomra, de fölényen alapuló uralomra hivatva” van.¹¹ Mindezzel magyarázható, hogy az MTA 1905. november 27-én tartott ügynevezett „elegyes” ülésén őt választották a Magyar Tudományos Akadémia elnökévé. Az egykori kultuszminiszter a leadott 49 voksból 35-öt szerzett meg, maga mögé utasítva Radvánszky Béla művelődéstörténészt (11), Fraknói Vilmos történetírót (2) és Kautz Gyulát (1).¹²

A TUDÓS TESTÜLET ÉLÉN

Berzeviczy vélhetően tisztában volt azzal, hogy megbízatásánál elsősorban nem a tudományos teljesítménye számíthatott, mert az elnöki kinevezését követő rövid beszédében önkritikusan – és egyben udvariasan – elismerte, hogy „az Akadémiának fényesebb nevek, nálamnál sokkal érdemesebb tudósok között volt választása”. Szavai szerint elkötelezte magát amellett, hogy vezéreszméje a nemzet nagy kultúrshivatásába vetett rendíthetetlen hite lesz. Az egyetértés, a kölcsönös megbecsülés és a nemes verseny szellemében arra fog törekedni, hogy

„a szolgálat, melyet az Akadémia a tudomány művelése által a nemzetnek tesz, és az érdeklődés, és áldozatkészség, melyet a nemzet az Akadémia iránt tanúsít, egymást táplálva, egymást növelve mindkettőnek felvirágozásához vezessenek”.¹³

A Berzeviczyvel és a Szabadelvű Párttal nem rokon-szenvező újságok vitriolos hangvételű cikkeket jelentettek meg az új elnökről. A Függetlenségi Párthoz szorosan kötődő *Független Magyarország* például megjegyezte, hogy „sokan már azt is képtelenségnek tartják, hogy a volt kultuszminister nevét a tudománnyal kapcsolatban emlegesék”, és személye a jövőben egyáltalán nem biztosíték arra, hogy „az Akadémia a tudomány, nem pedig a politika szolgálataiban álljon, mint ahogyan van mostanában”.¹⁴ A Katolikus Néppárt *Alkotmány* nevű pártlapjában pedig azt fejtegették, hogy a politikai kinevezettnek számító Berzeviczy „ha mint tudóst nézzük, huszonötöd rangú ember. Elegánsan el tudja mondani, amit előtte mások százszor megírtak, két könyvből csinál egy harmadikat.”¹⁵

A sápatag borszíne, valamint érzelmektől mentes viselkedése okán a „márványarcú ember” néven emlegetett Berzeviczy Albertet nem törték le a negatív hangvételű megnyilatkozások. Munkához látva a Tudós Társaság helyzetét és feladatait részletesebben először az MTA 1906. március 25-i közgyűlésén elmondott elnöki megnyitó beszédében érintette. Ebben megjelölt két olyan területet is, mellyel aztán a három évtizedes elnöksége alatt kiemelten foglalkozott. Az egyik az Akadémia megbecsültségének növelése volt a magyar társadalom körében. Mindvégig a szívügyének tekintette ezt, sőt, az őt közletről ismerő Tápay-Szabó László író-hírlapíró egy róla közölt 1936-os nekrológiájában külön meg is említette: „Volt egy titkos fájdalma is: nagyon bántotta a sajtónak kissé rideg, sőt néha ellenséges magatartása az Akadémiával szemben. Az Akadémiát igen nagyra tartotta, és mindenkitől tiszteletet, a sajtótól pedig támogatást kívánt az Akadémia részére.”¹⁶

A másik az MTA pénzügyi helyzetének rendezése volt. Leszögezte, hogy a testület anyagi gazdagsága csak „legenda”, mert a hatmillió koronás vagyon jelentős részét az MTA palotája és alapítványa adják, személyi kiadásokra pedig évről évre kevesebb pénzt tudnak fordítani.¹⁷ Az Akadémia pénzügyeit olyannyira számontartotta, hogy amikor 1908 nyarán gróf Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter közölte vele, hogy az MTA állami támogatását az 1909. évre nem tudja megemelni, akkor Berzeviczy ekkép-

pen fogalmazott: „el voltam készülve”.¹⁸ Beszédes az is, hogy 1931 augusztusában, a kultusztárca éléről távozó gróf Klebelsberg Kunónak címzett levelében Berzeviczy elsősorban azt emelte ki, hogy „Neked köszönhetjük az Akadémia anyagi helyzetének az általános pénzügyi romlás közepette történt megmentését s centennariuma alkalmával nyert bőséges dotációját”.¹⁹

A Berzeviczy elnökké választásától az első világháborúig eltelt időszakban az Akadémia anyagi lehetőségei folyamatosan javultak. Az MTA 1911. évi közgyűlésén Berzeviczy – amellet, hogy hangot adott csalódottságának, amiért még nem sikerült a közvéleményben és a sajtóban javítani az intézmény presztízsén – már arról számolt be, hogy míg 1910-ben 377 ezer korona volt – 18 ezres deficittel – az MTA éves költségvetése, ezt 1911-re alapítványi és állami támogatások révén 52 ezer koronával sikerült növelni.²⁰

A következő években az MTA büdzsáját nagyjából-egészében sikerült egyensúlyban tartania a vezetőségnek. A bevételek alapítványi és állami támogatásokból, könyveladásokból, a bérbe adott épületek után befolyt összegekből és értékpapírok kamataiból származtak. A kiadás személyzeti járandóságokból, az ingatlanok fenntartásából, adókból és tiszteletdíjakból, illetve kiadványok megjelenítéséből keletkezett. Ennek az állapotnak az első világháború, valamint a háborús vereségünket követő politikai és gazdasági szétesés vetett véget. Az Akadémia vagyonának értékpapírokban és hadikötvényekben lévő része ugyanis a magas infláció okán értékét veszítette, ezenfelül a papír- és nyomdai árak meredek emelkedése is nehezítette a helyzetet.²¹

A bajokat tetézte, hogy az 1919 tavaszán hatalomra került Magyarországi Tanácsköztársaság kultúrpolitikája az Akadémiát „reakciónak”, a felszámolni kívánt konzervatív-félfeudális világ egyik támaszának ítélte. Ezért 1919. április 14-én a Közoktatásügyi Népbiztosság az MTA működését rendeletileg határozatlan időre felfüggesztette, lefoglalta értékpapírjait, székházát pedig a rendőrséget és a csendőrséget felváltó Vörös Őrség rendelkezésére bocsátotta. Magát Berzeviczyt ellenforradalmi szervezkedés

alaptalan gyanúja miatt letartóztatták, és néhány napig a Markó utcai törvényszéki épületben tartották fogva.²²

A proletárdiktatúra összeomlását követően uralomra jutott és önmagát „ellenforradalminak” nevező jobboldali-konzervatív rendszer eltökélt szándéka volt felelősségre vonni az 1918–1919-es forradalmak, elsődlegesen a kommun résztvevőit. Ennek keretében olyan személyek is a vádlottak padjára kerültek, akik érdemben sem az őszi-rózsás forradalmat, sem pedig a Tanácsköztársaságot nem támogatták, vagy esetleg egyszerűen csak rokonszenveztek azok törekvéseivel. A számonkérések az 1919 augusztusában újrainduló Akadémia működését is érintették. Pekár Gyula író javaslatára osztályonként igazoló bizottságok alakultak azzal a céllal, hogy a tagság kommun alatti magatartását megvizsgálják, és kiderítsék, vannak-e olyanok közöttük, akik „nemzethűség” szempontjából a továbbiakban méltatlanok volnának az MTA számára. A hónapokon át tartó „átvilágítás” végén öt – a proletárdiktatúra alatt jelentősebb szerepet nem játszó – tudóst töröltek a testület tagjainak sorából, kettő esetében rosszallást fejeztek ki, négyenél pedig a legenyhébb megrovást, sajnálkozás kinyilvánítását eszközölték. Mindezen felül az Akadémia megvonta az anyagi támogatását az *Athenaeum* című folyóirattól, mert abban szerkesztőként Alexander Bernát filozófus-esztéta helyt adott egy proletárdiktatúra mellett állást foglaló tanulmány közlésének.²³

A világháború után újjászerveződött államélet feltételrendszerét alapvetően szabta meg az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés. A kontraktus végső változata már hetekkel korábban ismert volt a honi közvélemény előtt, így nem meglepő módon annak kérdése került terítékre a Magyar Tudományos Akadémia 1920. május 9-én összeülő közgyűlésén is. Az eseményen Berzeviczy Albert tartott elnöki megnyitó beszédet, amiben az aláírásra váró békediktátumot a tatárjárással, a 150 éves török uralommal, illetve az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc leverését követő neoabszolutista időkkel állította párhuzamba. Ismételten lándzsát tört a magyar „kultúrfölény” eszmeisége mellett: „Bizonyos, hogy csak szellemi fölénye emelheti föl a magyar nemzetet még egyszer elveszett nagysága

magaslatára.”²⁴ Fontos kiemelni, hogy Sebestyén Gyula folklorista indítványára a Magyar Tudományos Akadémia már másfél évvel korábban, 1918 decemberében körlevelet intézett az MTA társakadémiáihoz, amiben történeti, földrajzi és politikai érvekre hivatkozva szállt síkra a történelmi Magyarország területi egységének védelmében.²⁵

A korábbi területének és lakosságának kétharmadától megfosztott állam nehéz gazdasági helyzete az Akadémián is éreztette a hatását. A papír- és nyomdaárak fentebb már említett gyors emelkedése okán a könyv- és folyóirat-kiadás problémákba ütközött, a nagymértékű infláció miatt pedig a személyi és dologi jellegű kiadások nőttek rohamosan. 1920 őszén viszont a sajtóban felhívások jelentek meg az MTA megsegítésére. Törvényhatóságok, vidéki iskolák diákjai és nagy bankházak egyaránt pénzadományokat ajánlottak fel. Ennek köszönhetően Berzeviczy 1921 májusában, az MTA nagygyűlésén örömmel számolhatott be arról, hogy bő fél esztendő alatt négy milliárd koronát meghaladó összeg érkezett be, a gyűjtés pedig tovább folytatódik.²⁶ Az anyagi gondok végül javarészt 1928-ban oldódtak meg, amikor a Tudós Társaság megörökölte az öngyilkosságot elkövetett mágnás, gróf Vigyázó Ferenc közel 29 millió pengős vagyonát. S bár az örökséggel együtt hagyatéki pereket is átvett az MTA, az 1929 folyamán született közös megegyezések révén az eredeti összvagyon háromnegyedét megtarthatta. Berzeviczyt az emlékirata szerint ekkortájt rengetegen keresték fel, hogy biztosítson nekik állást „a világ leggazdagabb akadémiaján.”²⁷

Vigyázó Ferenc végrendelete szerint az Akadémia az örökségének jövedelméből évente 40%-ot fordíthatott „nemzeti célra”. Ebből az intézmény a *Magyar etimológiai szótárt*, valamint a *magyar nép irodalmi könyvtára* címmel irodalmunk klasszikusainak népszerűsítő kiadását finanszírozta. A régi akadémiai szakbizottságok mellett újak alakultak, mint például az 1931-ben a nyelvünk védelme és ápolása céljából létrejött Nyelvművelő Szakosztály Négyessy László irodalomtörténész vezetésével, amely 1932-től *Magyarosan* címmel jelentetett meg nyelvművelő folyóiratot. Ezekből is látható, hogy ebben az időben az Akadémián a humán- és társadalomtudományok vezető

szerepet töltöttek be. A természet- és műszaki tudományok súlya és részaránya hozzájuk képest nem nőtt számottevően, holott a nemzetközi összevetésben ekkortájt világszerte a természettudományok előretörése, illetve erőteljes differenciálódása volt megfigyelhető.²⁸

Berzeviczy elnöksége alatt a művészetek és társadalomtudományok terén, de az MTA szellemiségének egészét tekintve is a Tudós Társaságot alapvetően konzervatív beállítódás jellemezte. Az 1920-as években számos olyan, az akadémiai tudományosság vonzáskörében működő szaktudós került távol az intézménytől, aki a modernebb áramlatokat igyekezett követni: többek között Fülep Lajos művészetfilozófus, Király György filológus vagy Révay József író és klasszika-filológus. A fiatalabb nemzedék változásokat, bizonyos mérvű modernizációt szorgalmazó tagjai (úgy mint a germanista Thienemann Tivadar, Horváth János irodalomtörténész vagy éppen Hajnal István és Mályusz Elemér történészek) pedig majd csak az 1930-as évektől kezdtek befolyásolni az Akadémia légkörét. Ennek következtében még az irodalmi és művészeti élet konzervatív térfelén is megnövekedett az Akadémia, valamint a hozzá kapcsolódó társaságokon kívüli szellemi fórumok szerepe. 1923-ban Tormay Cécile író nő szerkesztésében elindult a *Nyugat* folyóirat ellenpárjának szánt, erősen irodalmi jellegű, ám kritikai, illetve tudományos szemlélettel is rendelkező *Napkelet*, továbbá 1927-ben Szekfű Gyula történész szerkesztése mellett a szélesebb közvélemény orientálására készült *Magyar Szemle* című kulturális és politikai kiadvány. Az MTA konzervatív irányvonalát az is jól szemléltette, hogy az akadémiai jutalmakat vagy a Kisfaludy Társaság rangos Greguss-díját néhány kivételtől eltekintve általában mindig konzervatív alkotók nyerték el (mint például Berzeviczy Albert, Herczeg Ferenc író, Vargha Gyula költő-statisztikus vagy éppen Wlassics Gyula jogtudós). Az Akadémia másodelnöki tisztségét pedig hosszú időn át konzervatív szemléletű tagok töltötték be a két világháború között, így Berzeviczy elnöksége idején Concha Győző jogász, Herczeg Ferenc, Vargha Gyula.²⁹

Akadémiai elnökként Berzeviczy nemcsak a tudományszervezésre, hanem a saját tudományos pályájára is

nagy hangsúlyt fektetett. Az 1905 és 1936 közötti időszakban termékeny és magas színvonalú munkásságot fejtett ki. Fontosabb művei közül említést érdemel az 1908-ban közreadott *Beatrix királyné (1457–1508) – Történelmi élet- és korrajz* című könyve,³⁰ ami a királyné kapcsán mindmáig megkerülhetetlennek, az egyik legfontosabb alapvetésnek számít. Magyar nyelven ugyanis ennél jobb és alaposabb áttekintés sem népszerűsítő, sem tudományos jelleggel nem született Beatrixról. A mű a későbbiekben francia, olasz és spanyol fordításban is napvilágot látott. 1922 és 1937 között pedig négy kötetben – az utolsó már posztumusz jelent meg – foglalta össze *Az absolutismus kora Magyarországon 1849–1865* címmel hazánk történelmét az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc vérbe fojtása utáni neoabszolutista korszakban.³¹ Az osztrák és magyar levéltári forrásokra egyaránt támaszkodó, rendkívül adatgazdag és sokáig kánonalkotónak számító munkájára napjainkig sűrűn hivatkoznak a korral foglalkozó történészek. Az első kötet 1925-ben elnyerte az MTA évi nagyjutalmát is. Ám nem ez volt az egyetlen rangos elismerés, amelyet Berzeviczy akadémiai elnökként megkapott. 1930-ban Horthy Miklós kormányzó ugyanis az elsők között adományozott számára Corvin-láncot. Ezt a kitüntetést azok az írók, művészek és tudósok nyerhették el, akik a magyar művelődés, valamint szellemi élet terén kimagasló érdemeket szereztek.³²

AZ UTOLSÓ AKKORDOK

Az Akadémia vezetése mellett Berzeviczy Albert 1920 és 1936 között elnöke volt a saját kezdeményezésére alakult Korvin Mátyás Magyar–Olasz Tudományos, Irodalmi, Művészeti és Társadalmi Egyesületnek, 1932-től 1936-ig ő volt a Magyar Pen Club első embere, majd 1923-tól a haláláig a Kisfaludy Társaság elnöke. Ha 1905-ben még voltak is kritikus hangok, amiért kinevezték az MTA élére, élete végére általános köztisztelet és megbecsültség övezte. Amikor 1934 elején felvetődött, hogy idős korára és romló egészségi állapotára hivatkozva megválna a tudós társaság

irányításától, Balogh Jenő főtitkár és 29 akadémikus – egyebek mellett Gombocz Zoltán és ifjabb Szinnyi József nyelvészek, valamint Rados Gusztáv matematikus – levélben bírta rá őt a maradásra. A küldemény tartalma szerint „méltóztassék tudomásul venni, hogy Akadémiánknak az eddigiekből megállapíthatólag minden tagja élénken óhajtja és melegen kéri, hogy ha Excellenciád esetleg a visszavonulás gondolatával foglalkozott volna, ezt a gondolatot méltóztassék elfelejteni, és bölcsességével és eddigi megbecsülhetetlen tapasztalataival a Társaságunkra nézve oly nehéz időben ezentúl is vezesse Akadémiánkat”.³³

A maradásra magát rászánó Berzeviczy még abban az évben emlékkönyvet kapott az MTA-tól a tiszteleti taggá választása harmincadik évfordulója alkalmából,³⁴ 1935. november 27-én pedig ünnepséget rendeztek az Akadémián elnökké választásának ugyancsak harmincadik évfordulója tiszteletére. Szólásra emelkedve Berzeviczy ekkor három embernek mondott köszönetet az elmúlt három évtizedben az intézményért végzett munkájáért: gróf Klebelsberg Kunónak a hathatós anyagi támogatásokért, Vigyázó Ferencnek az örökségéért, amit az Akadémiára bízott, továbbá Balogh Jenőnek, aki 1920 és 1935 között volt a Tudós Társaság főtitkára. Beszéde végén aztán átnyújtotta a lemondó levelét, amiben arra kérte tagtársait, hogy „távozásomba bele nyugodni méltóztassanak, és fogadják legmélyebb hálámat azért a rendkívüli jószágért, amelyet velem példátlanul hosszú elnöki pályám alatt mindig éreztetek”.³⁵

Az Akadémia 1935. december 9-i rendkívüli összes ülésén – amellet, hogy döntést hoztak arról, hogy az MTA számára megfestetik az arcképét – még egyszer sikerült ideiglenesen maradásra bírni Berzeviczyt. Ez azonban már az utolsó alkalom volt, az agg kultúrpolitikust ugyanis 1936. március 10-én Habsburg József főherceg váltotta a testület elnöki székében. Lemondása alkalmából Horthy Miklós kormányzó levelet küldött Berzeviczynek, amelyben a Magyar Tudományos Akadémia élén három évtizeden át végzett „önzetlen és fáradhatatlan” munkájáért „teljes elismerését” fejezte ki.³⁶

Másfél héttel később, március 22-én, vasárnap hajnali három órakor Berzeviczy Albert a budapesti otthonában

szívbénulás következtében elhunyt. Halálhírére a sajtóban pártállástól függetlenül egyöntetűen méltató írások jelentek meg. Özvegyének az MTA részvétét József főherceg gyászta virata tolmácsolta, de a testület gyászulást is tartott e szomorú alkalomból. Végakarátának megfelelően Berzeviczy holttestét az MTA palotájának márvánnyal borított előcsarnokában ravatalozták fel március 24-én. A gyászszertartáson – melyen a hazai politikai és kulturális elit számos kiválósága megjelent – az Akadémia részéről Balogh Jenő mondott búcsúztatót. Beszédében az elhunytat „igazi államférfinak” nevezte, akit a csakis a „kivételes és kiváltságos egyénekben megtalálható tulajdonságai” tettek méltóvá az MTA vezetésére. Nagy érdemének nevezte, hogy az 1918–1919-es összeomlás után újjáépítette az Akadémiát, amelytől a pártpolitikai és világnézeti küzdelmeket távol tartotta. Felszólalása végén hitet tett amellett, hogy bár Berzeviczy mellszobra az Akadémia dísztermében fog állni, mégis „a szobornál maradandóbb lesz emléke a mi szívünkben, amíg élünk, s aztán az utódaink lelkében”.³⁷

Másnap Berzeviczy fekete érckoporsóját gépkocsira rakták, és Berzeviczére szállították, ahol végső nyugalomra helyezték. Az Akadémia 1935 végén ezerpengős díjazással Berzeviczy Albert-történettudományi jutalomdíjat alapított, amivel a hivatalos indoklás szerint minden évben „nem egy munkát, hanem egy egész élet történetírói munkásságát” kívánták értékelni. 1936-ban pedig a Magyar Általános Kőszénbánya Rt. százezer pengős tőkével alapítványt hozott létre az MTA-n Berzeviczy Albert-jutalom néven, mivel az elhunyt a részvénytársaság elnöke is volt. Ennek kamataiból aztán az utolsó három évben megjelent, legkiválóbbnak ítélt tudományos munkákat díjazták.³⁸

A Magyar Tudományos Akadémia tehát méltó módon fogott hozzá néhai elnöke emlékének ápolásához, aki számára a magyar művelődés olyan rendkívüli fontossággal bírt, hogy a jelenlévők szerint még a halálos ágyánál, elcsukló sóhajai közt is az alábbiak voltak az utolsó szavai: „magyar... kultúra... tudomány... győzelme... magyar...”³⁹

Gali Máté

JEGYZETEK

- 1 SArchP Rodina Berzeviczy (Berzeviczy család) 1209–1567–1943 fond, 69. doboz, 224. jelzet. Berzeviczy Albert levele Berzeviczy Tivadarnak. Bp., 1883. április 25.
- 2 Fel és le. *Budapesti Hírlap* 1887. június 15. 1.
- 3 Berzeviczy: *Közművelődésünk*.
- 4 Berzeviczy: *Itália*.
- 5 Berzeviczy: *Italien*.
- 6 Tisztújítás. *KTÉ XXXV* (1900–1901). Bp., 1902. 306.
- 7 *Tagajánlások 1904-ben. Kézirat gyanánt az Akadémia belső használatára*. Bp., 1904. 13–14.
- 8 LXIV. nagygyűlés. *AÉ XV* (1904) 311.
- 9 MTA KIK KRKGY Ms. 580/8. Eötvös Loránd levele Berzeviczy Albertnek. Bp., 1904. december 11.
- 10 Kautz: Elnöki megnyitó beszéd, 1905, 269.
- 11 Horváth (szerk.): Dr. Berzeviczy Albert a hazai közművelődési, 19.
- 12 Harminczhatodik akadémiai ülés. *AÉ 16* (1905) 695–696.
- 13 *AÉ 16* (1905) 696.
- 14 Az Akadémia elnöke. *Független Magyarország* 1905. november 22. 8.
- 15 Tudományos életünk. *Alkotmány* 1905. november 23. 7.
- 16 Tápay-Szabó László: A márványarcú ember. *Pesti Napló* 1936. március 24. 4.
- 17 Berzeviczy: Elnöki megnyitó beszéd, 1906, 219–229.
- 18 MTA KIK KRKGY Ms. 1016/47. Berzeviczy Albert levele Vargha Gyulának. Berzevice, 1908. július 30.
- 19 OSZK Kt. Lt. Berzeviczy Albert levele gróf Klebelsberg Kunóhoz. Berzevice, 1931. augusztus 28.
- 20 Berzeviczy: Elnöki megnyitó beszéd, 1911, 305–310.
- 21 A M. Tud. Akadémia alapításának százados ünnepe. Berzeviczy Albert ig. és t. tag elnöki megnyitó beszéde. *AÉ 36* (1925) 238.
- 22 Berzeviczy: A bolsevizmus uralma, 755–763.
- 23 Tilkovszky: Az Akadémiára, 267–270.
- 24 Berzeviczy: Nemzeti katastrofáink, 173–180.
- 25 A Magyar Tudományos Akadémia szózata a művelt világ összes akadémiaihoz. *AÉ* (1919) 16–23.
- 26 Berzeviczy: Elnöki megnyitó beszéd, 1921, 156–157.
- 27 Berzeviczy: *Berzeviczei házam története*, 298.
- 28 Tilkovszky: Az Akadémiára, 289–290.
- 29 Lackó: Akadémia és szellemi élet, 53–54.
- 30 Berzeviczy: *Beatrix királyné*.
- 31 Berzeviczy: *Az absolutismus kora*.
- 32 Pandula: A magyar Corvin-lánc, 171–185.
- 33 MTA KIK KRKGY Ms. 580/9. A Magyar Tudományos Akadémia levele Berzeviczy Albertnek. Bp., 1934. február 2.
- 34 *Emlékkönyv Berzeviczy Albert úrnak, a M. T. Akadémia elnökének, tiszteleti taggá választása harmincadik évfordulója alkalmából*. Bp., 1934.
- 35 Berzeviczy Albert ig. és t. t., elnök elnökké választásának harmincadik évfordulója, 1935. november 27-én. *AÉ 45* (1935) 363–375.
- 36 A kormányzó kézirata Berzeviczy Alberthez és Balogh Jenőhöz. *Pesti Hírlap* 1936. március 12. 9.
- 37 Berzeviczy Albert búcsúztatása. *BSZ 64* (1936) 701. sz. 110–112.
- 38 A Berzeviczy Albert-történettudományi jutalomtétel bírálóbizottságának jelentése. *AÉ 46* (1936), 100–103.
- 39 Berzeviczy Albert halála. *Pesti Napló* 1936. március 24. 10.